

Archeologienota
Edegem – Prins Boudewijnlaan 146-148

Ruth Ferket en Natasja Reyns

Bornem
2021

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Ruth Ferket en Natasja Reyns

All-Archeo bvba
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2021/12.807/159

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	8
2.3	Onderzoeksopdracht	8
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	8
2.3.2	Beschrijving geplande werken	9
2.3.3	Werkwijze	12
2.4	Assessmentrapport	12
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied	12
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	18
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	27
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese	31
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	31
3	Samenvatting	33
4	Bibliografie	34
4.1	Publicaties	34
4.2	Websites	34
5	Bijlagen	35
5.1	Archeologische periodes	35

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2021F192

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Edegem, Edegem, Prins Boudewijnlaan 146-148, Prins Boudewijnlaan

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 154573.26, 204177.50
- 154653.33, 204237.95

Kadastraal plan:

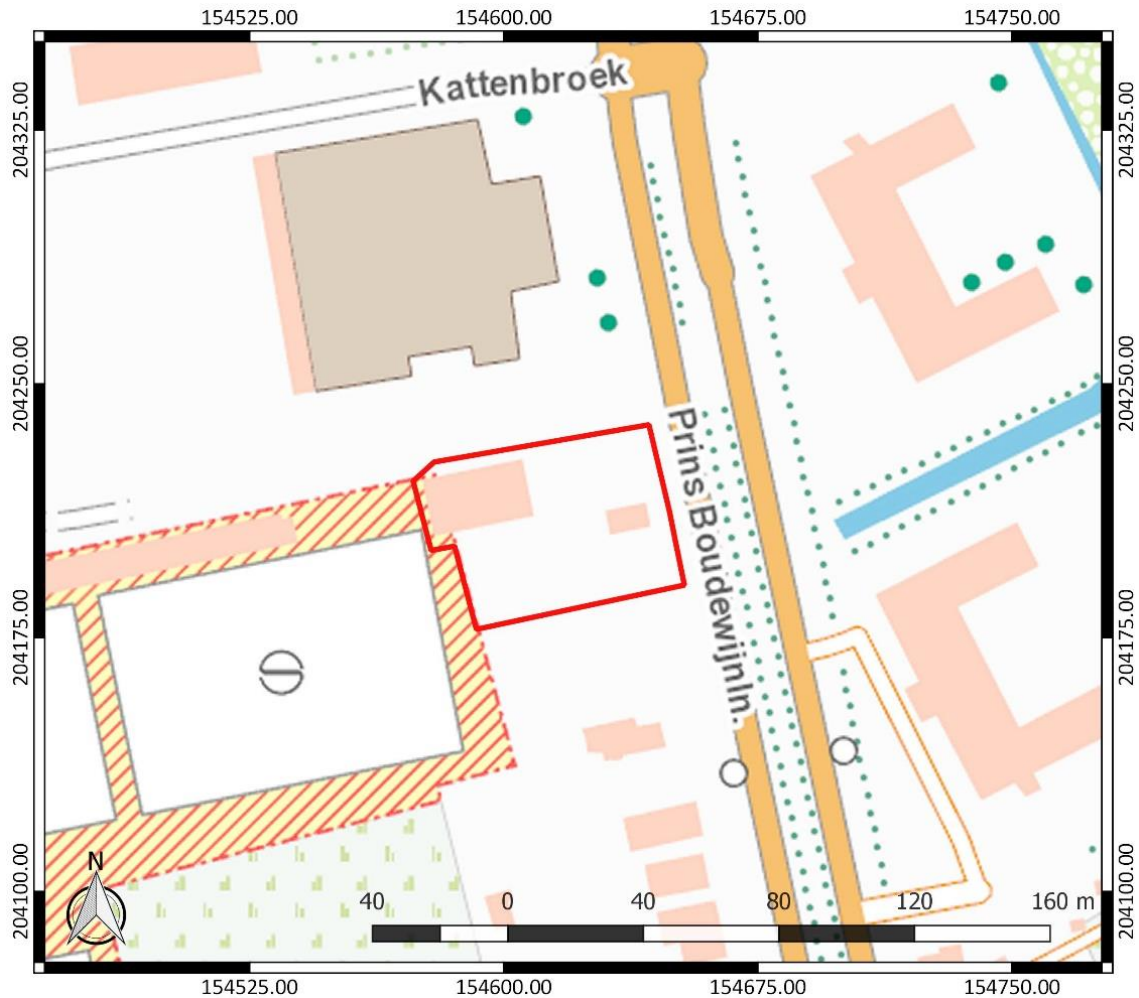

Figuur 1: Kadastraalplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Edegem, Afdeling 2, sectie C, nummers 423X2 en 423Y2

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 3164 m²

Topografische kaart:

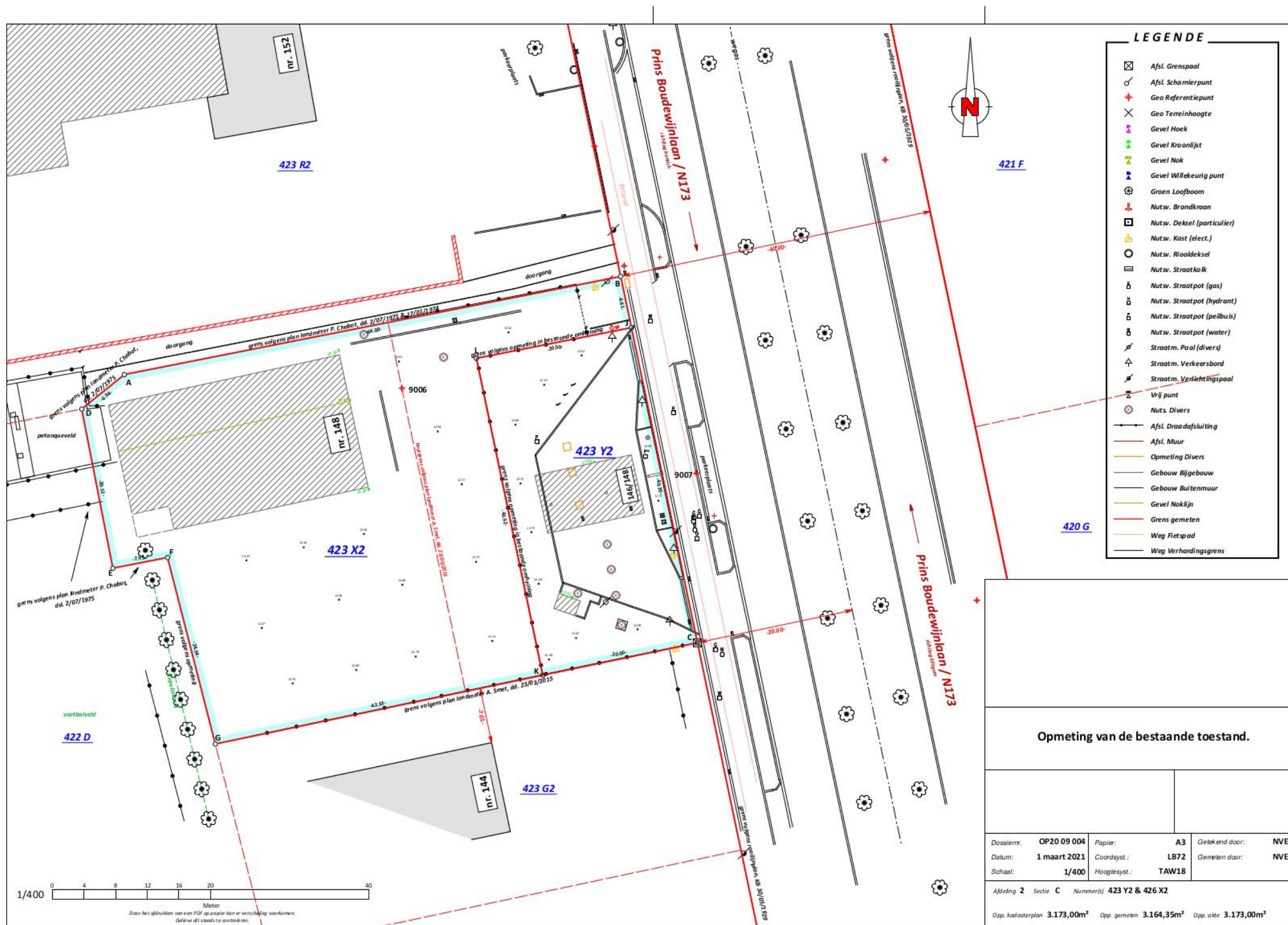

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

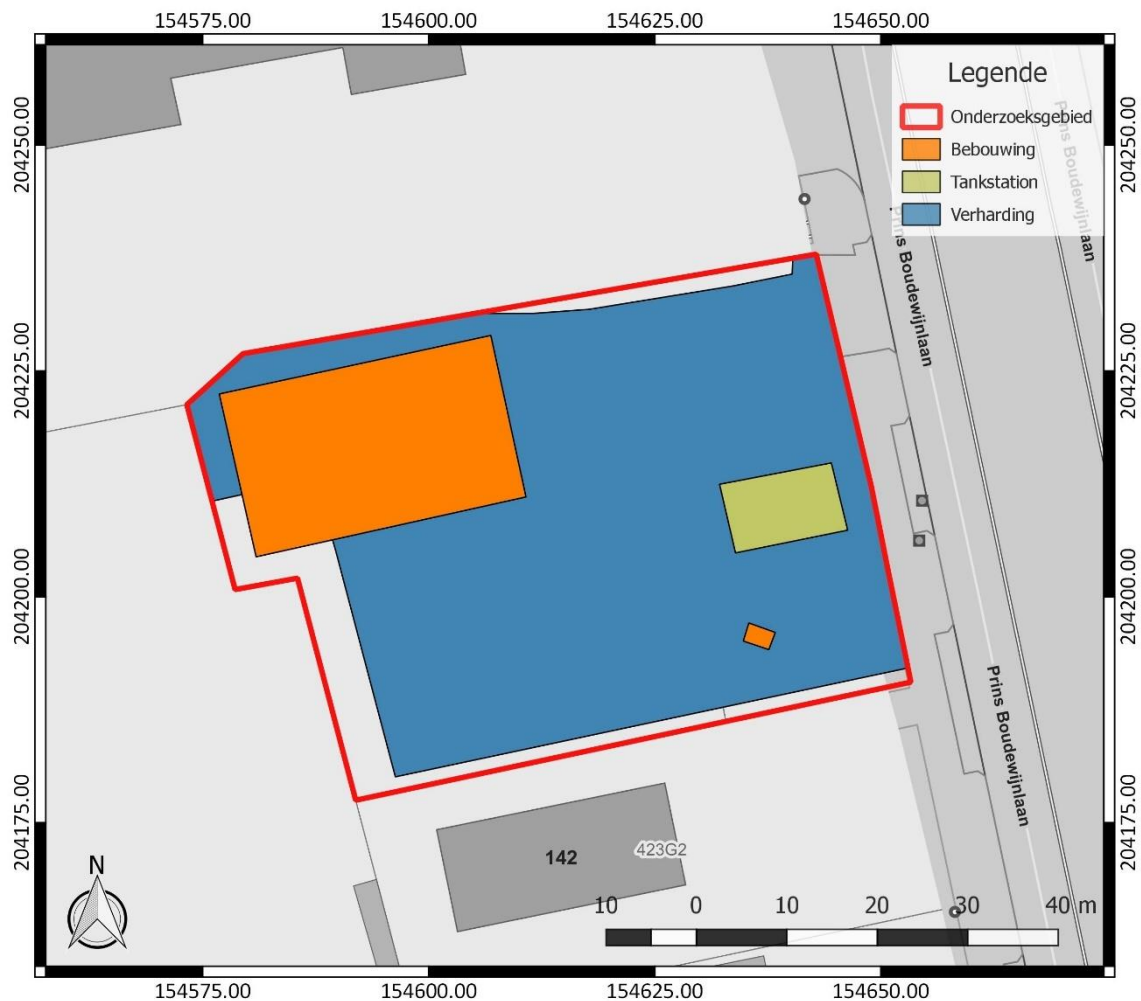
Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 21/06/2021 – 29/09/2021

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, steentijd, ijzertijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, bos

Verstoorde zones: Er bevinden zich gebouwen, verhardingen en een tankstation ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 4). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en de omvang van deze verstering is echter niet gekend.

Figuur 3: Plan van de bestaande toestand

Figuur 4: Verstoringenkaart, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

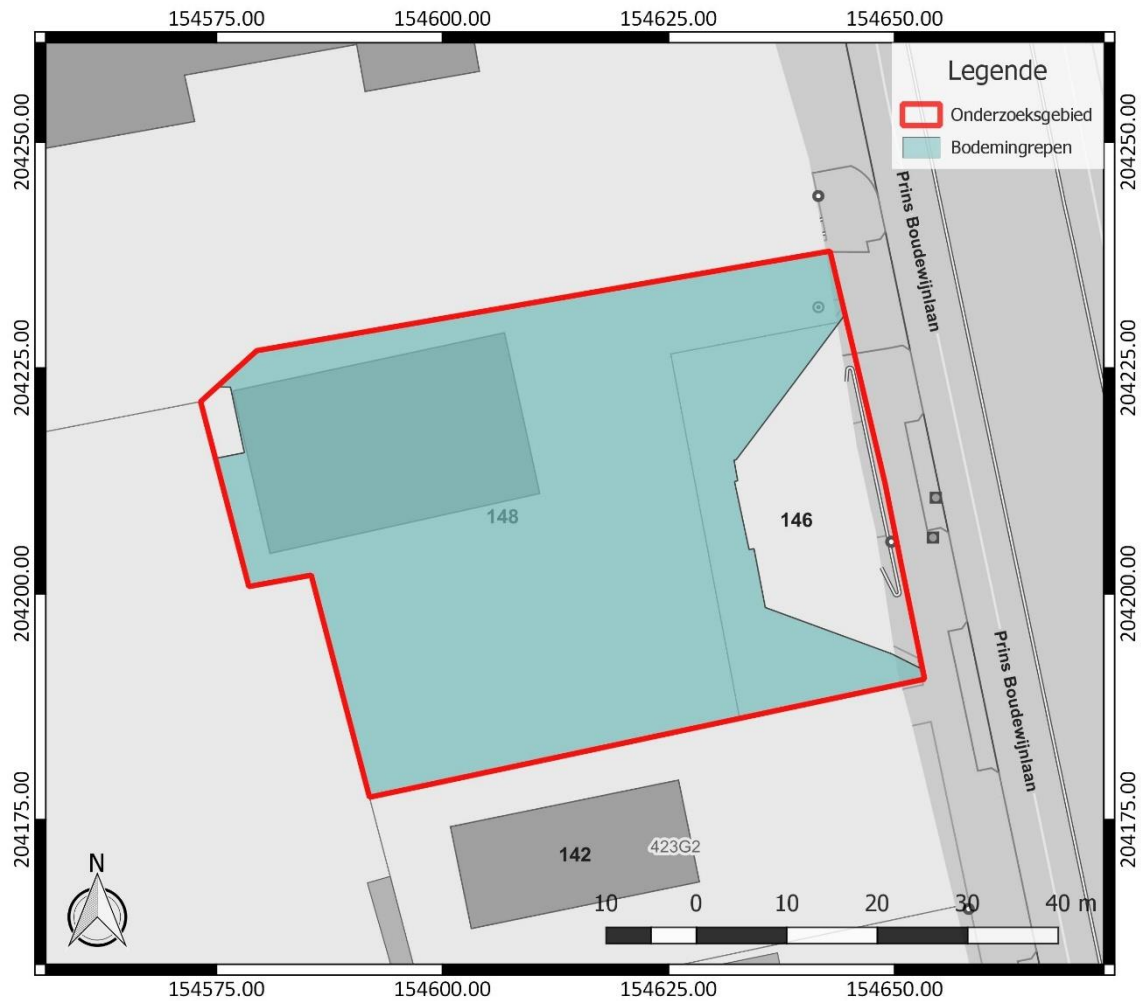
2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

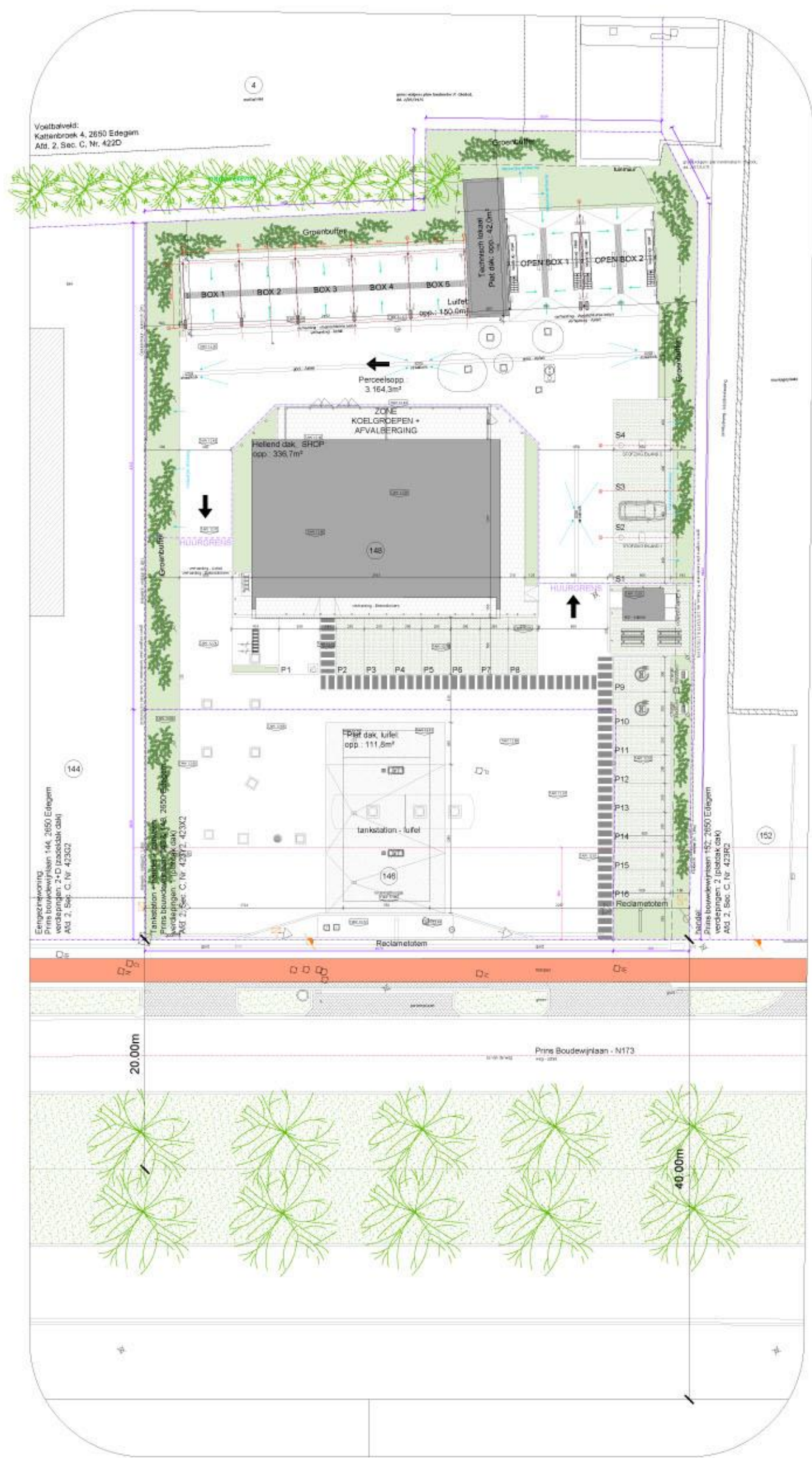
Randvoorwaarden: Het bestaande tankstation in het oosten van het terrein en het petanqueveld in het noordwesten van het onderzoeksgebied blijven behouden. In een zone van ca. 2871 m² worden bodemingrepen gepland (Figuur 5).

Figuur 5: Aanduiding van de zone waar bodemingrepen gepland worden, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.3.2 Beschrijving geplande werken

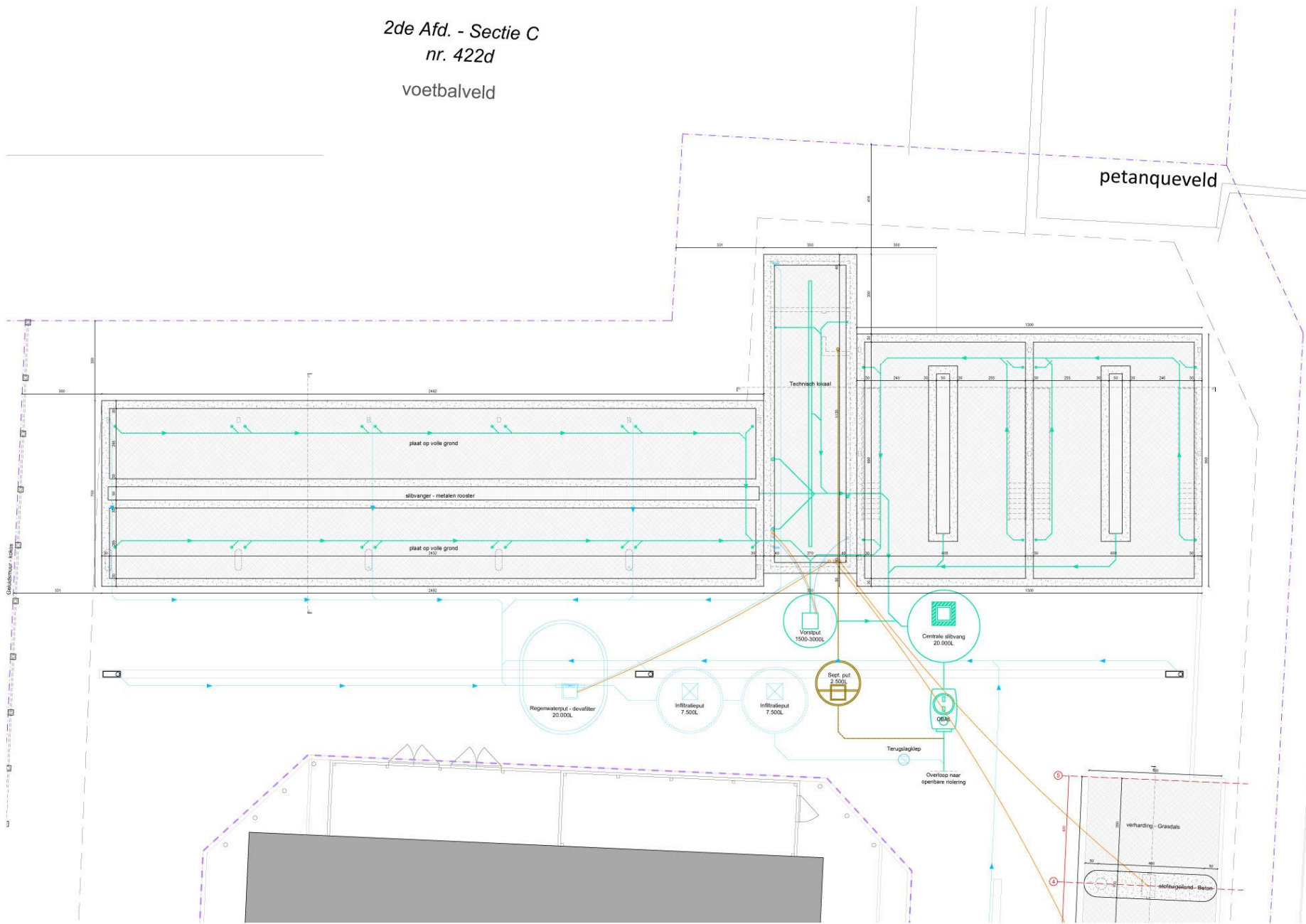
Op het terrein zal een tankstationshop gebouwd worden (Figuur 6). Het bestaande tankstation langs de straatzijde blijft behouden en wordt beperkt uitgebreid. Rondom de winkel wordt verharding aangelegd voor de circulatie van verkeer. In het noordoosten van het terrein en ten oosten van de winkel worden parkeerplaatsen voorzien. In het westen worden carwash installaties geplaatst (selfcarwash). Ten noorden van de winkel worden een hoogspanningscabine en stofzuigereilanden voorzien. Verder worden er groenzones aangelegd langs de noordelijke en de zuidelijke zijde van de shop en langs de randen van het terrein. De geplande werken betekenen een verstoringsdiepte van ca. 50 tot 80 cm. Ter hoogte van geplande nutsvoorzieningen loopt de verstoringsdiepte op tot grotere diepte.

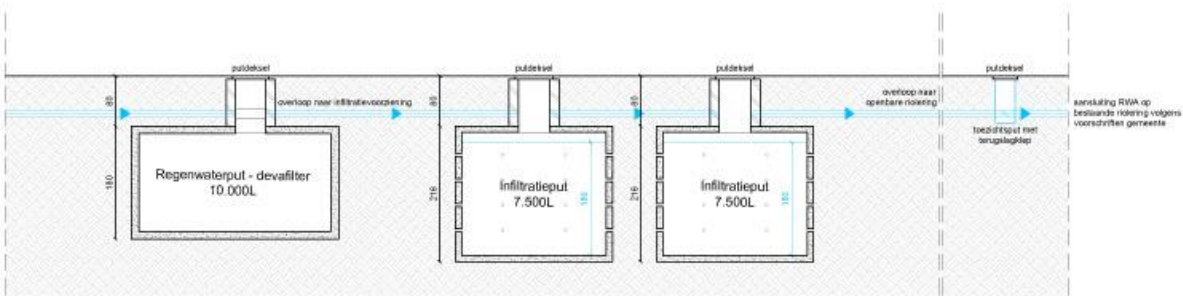
schaal 1/200
10 m Maateenheid in cm
BA_CARWASH_L_N_00

Figuur 6: Implantingsplan

2de Afd. - Sectie C
nr. 422d
voetbalveld

Figur 7: Nutsvoorzieningen

Figur 8: Infiltratiesnede

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841), de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-1879) en de Vandermaelenkaart (1846-1854) worden vier momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

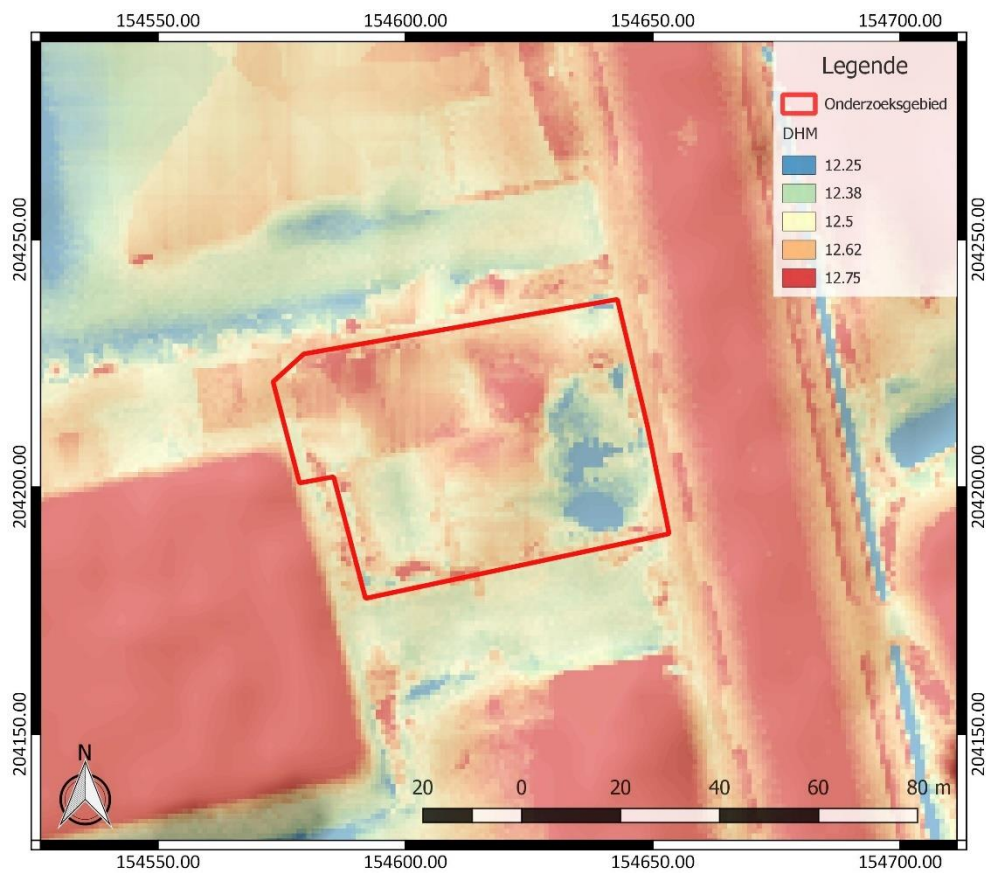
2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

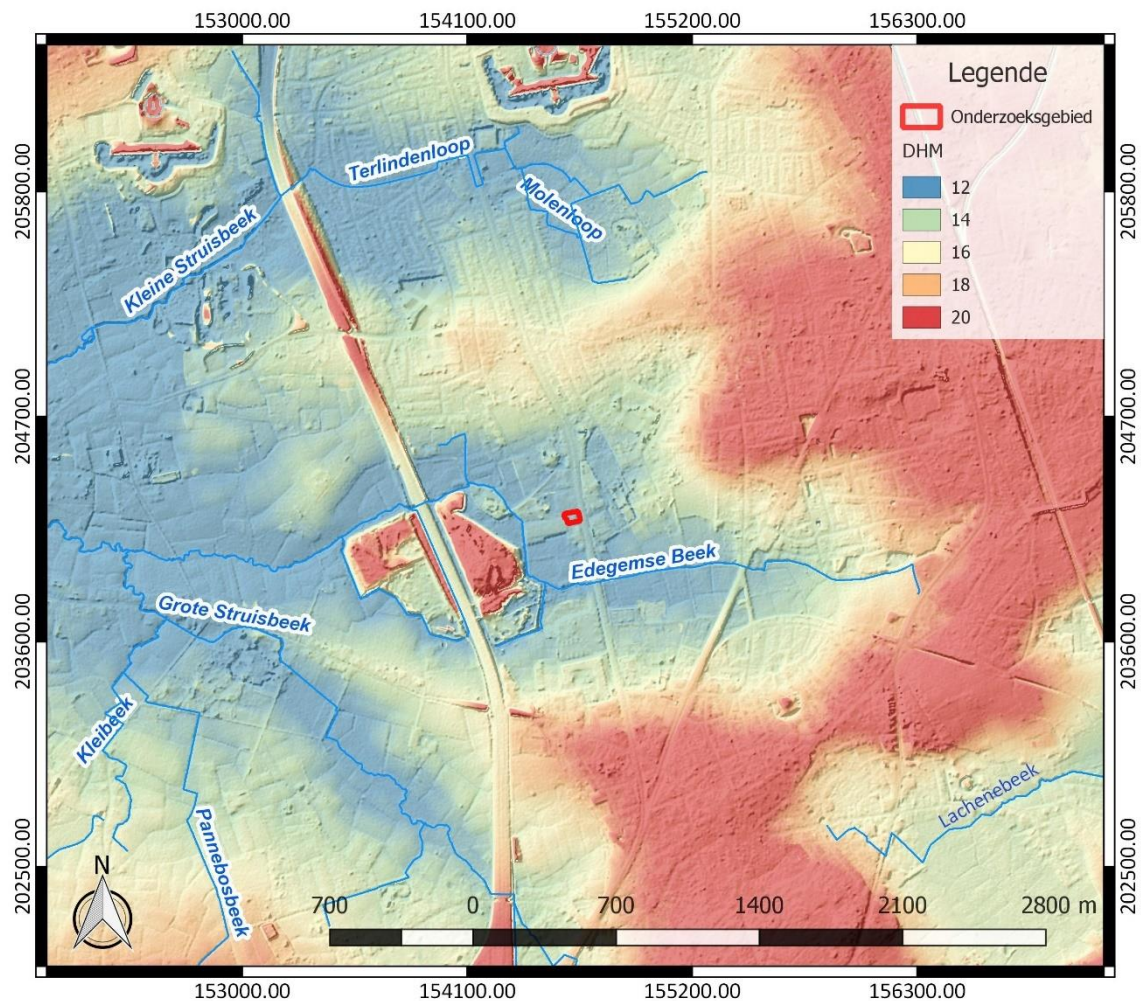
Het onderzoeksgebied bevindt zich ten zuidwesten van het centrum van Edegem. Het terrein wordt langs de oostelijke zijde begrensd door de Prins Boudewijnlaan (Figuur 9). Verder ligt het ten zuiden van Kattenbroek. Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden. Hydrografisch behoort het tot het Beneden-Scheldebekken. De Edegemse Beek, een zijbeek van de Grote Struisbeek, stroomt op korte afstand ten zuiden en ten westen van het terrein (Figuur 11). De Grote Struisbeek zelf loopt op grotere afstand ten zuidwesten en ten westen. Op enige afstand ten noorden stroomt de Terlindenloop met enkele zijlopen. De Terlindenloop mondt ten noordwesten uit in de Kleine Struisbeek. Ten zuidoosten bevindt zich de Lachenebeek. Op enige afstand ten zuidwesten lopen ook nog de Pannebosbeek, een zijbeek van de Grote Struisbeek, en de Kleibeek, een zijbeek van de Pannebosbeek.

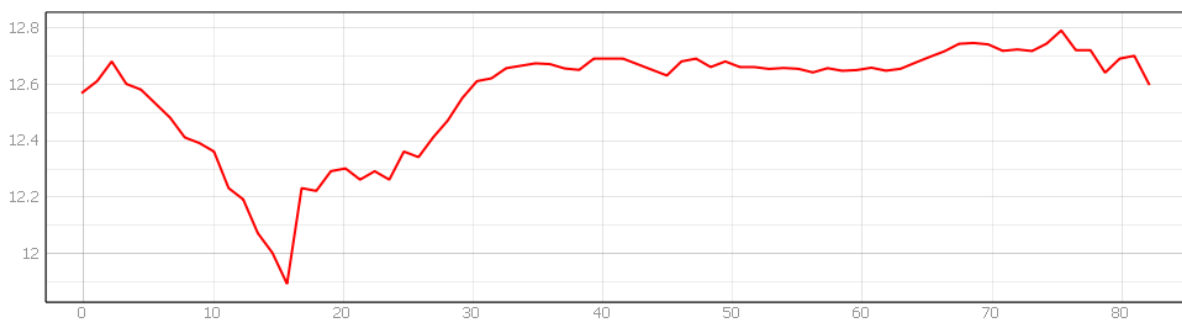
Figuur 9: Luchtfoto van 2020 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 10: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

Figuur 11: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

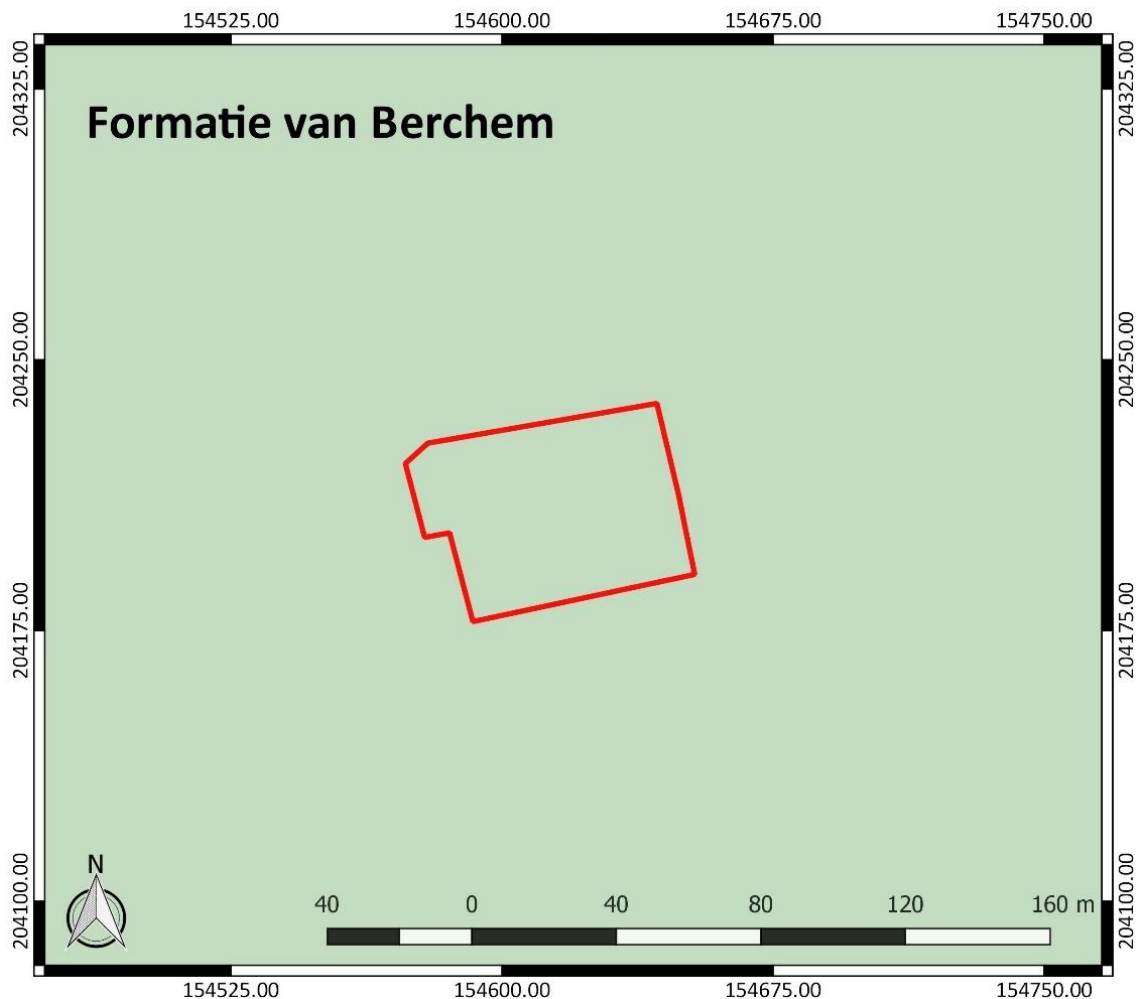
Figuur 12: Hoogteverloop van zuidoost naar noordwest over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Edegem ligt in het zandleemlandschap van Edegem-Vremde-Boechout-Lint, binnen de zandleemstreek. De gemeente maakt geografisch deel uit van het “Land van Boom”.³ Geomorfologisch maakt het gebied deel uit van de Boomse cuesta, een topografisch hoog ten zuiden van Antwerpen.⁴ Het onderzoeksgebied bevindt zich in de vallei van de Edegemse Beek. Het kent een hoogte van 11,9 tot 12,8 m TAW (Figuur 10 en Figuur 12).

³ Baeyens 1975, 14; Vandeveldt *et al.* 2007, 12

⁴ Adams *et al.* 2002, 7

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 13) bestaat uit de Formatie van Berchem. Deze formatie wordt gekenmerkt door donkergroen tot zwart zand, dat sterk glauconiethoudend en onderaan kleihoudend is en dat plaatselijk schelpen bevat.⁵

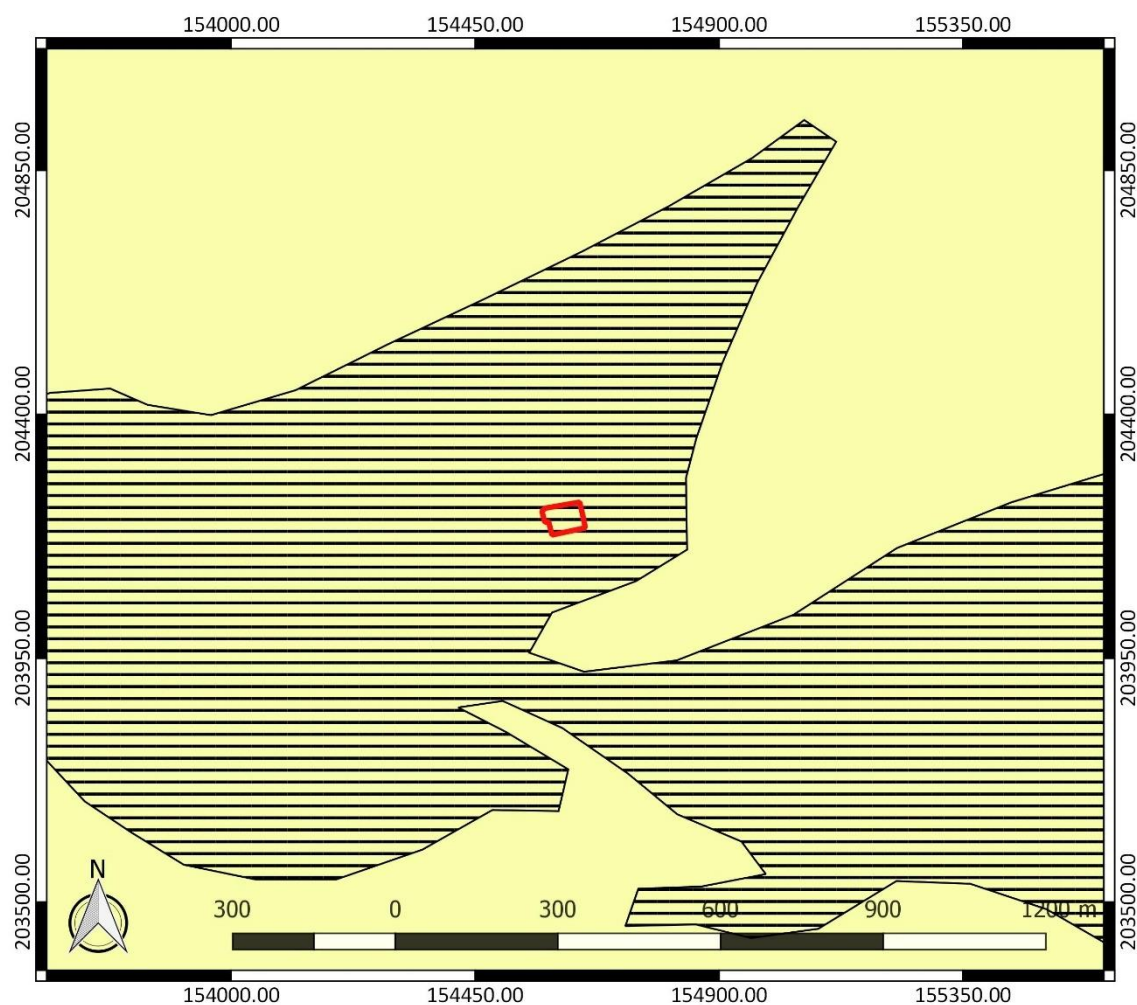

Figuur 13: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

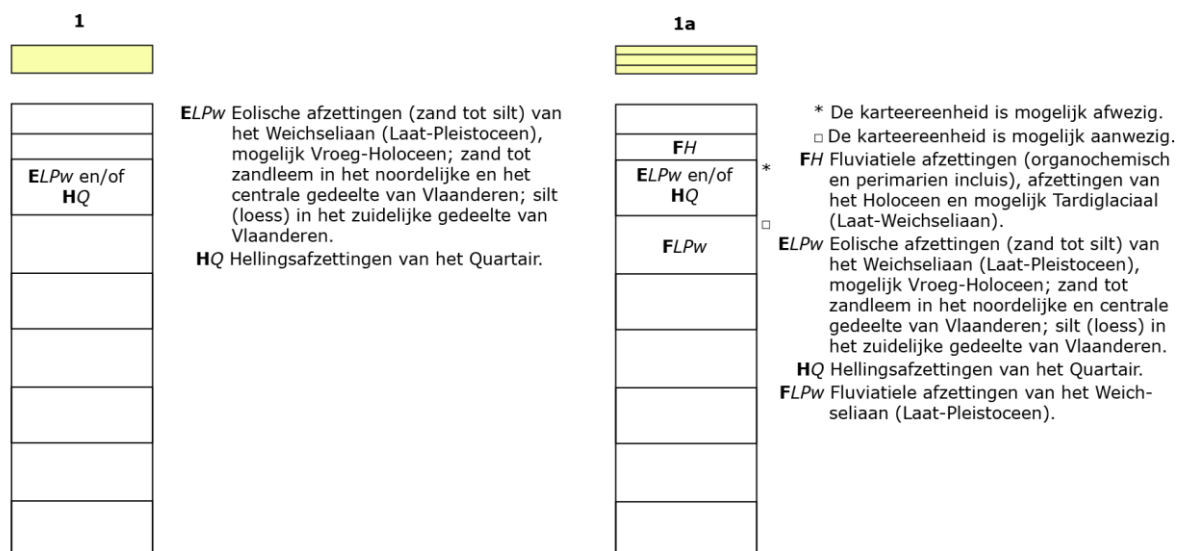
De quartairgeologische kaart (Figuur 14) geeft aan dat in het onderzoeksgebied fluviatiele afzettingen van het Holoceen en mogelijk van het Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan) aanwezig zijn. Hieronder kunnen eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk van het Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Deze laag is echter mogelijk afwezig. Mogelijk bevinden zich hieronder ook nog oudere fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen).⁶

⁵ www.geopunt.be/kaart

⁶ www.geopunt.be/kaart

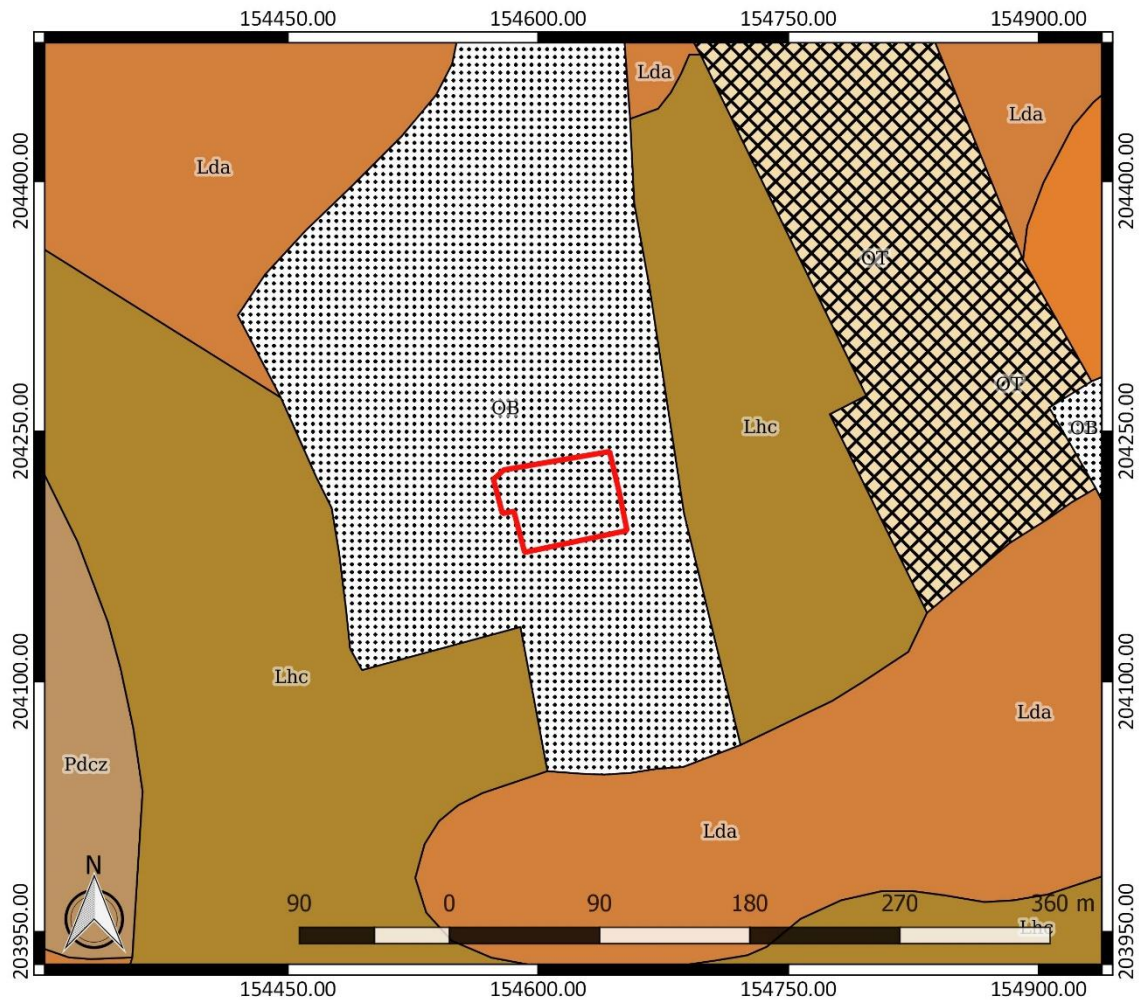

Figuur 14: Quartaairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

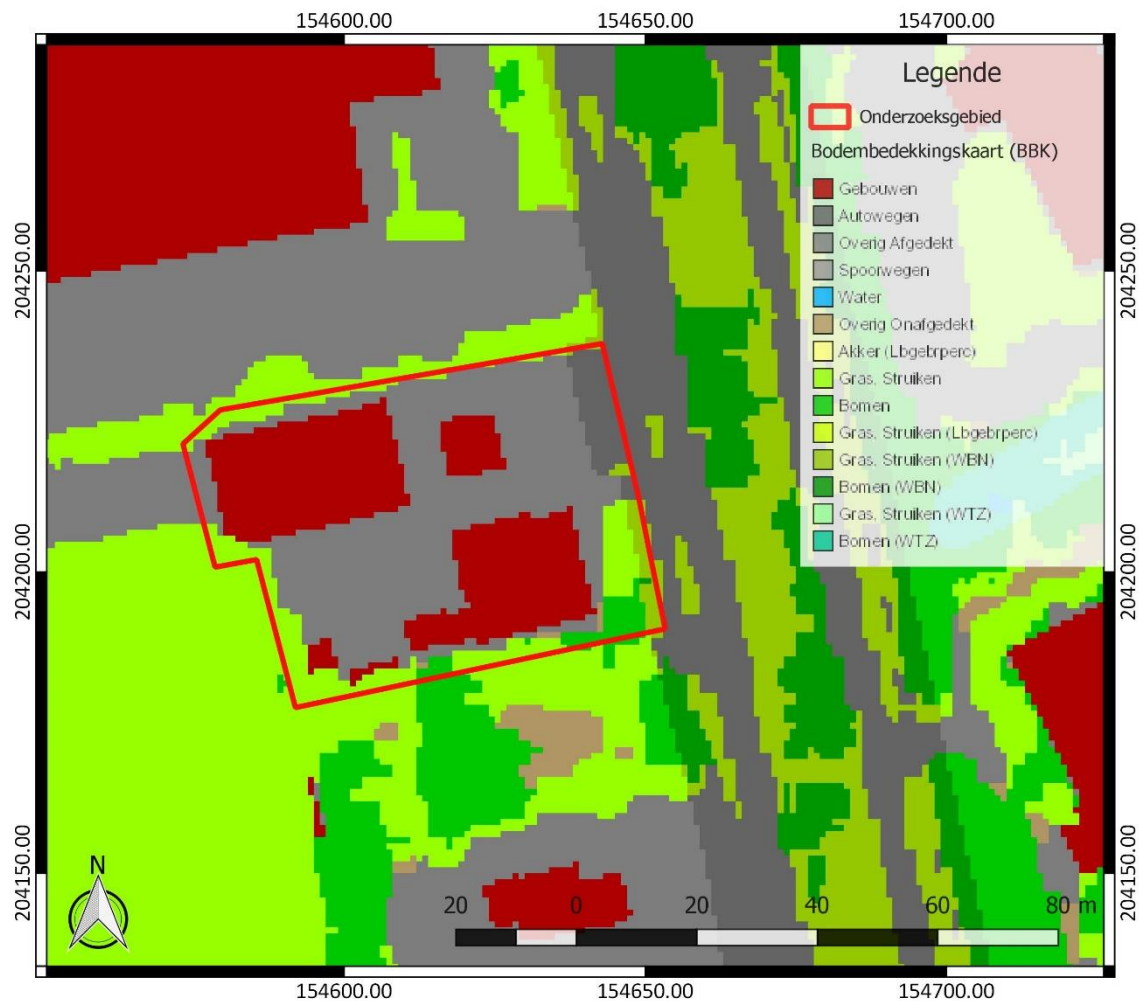
Figuur 15: Legende bij de quartaairgeologische kaart (www.geopunt.be)

De bodemkaart (Figuur 16) situeert het onderzoeksgebied in een bebouwde zone (OB). Op korte afstand ten oosten en ten westen treffen we volgens de kaart een natte zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont (Lhc) aan. Ten noordnoordoosten, ten zuiden en ten noordwesten wordt een matig natte zandleembodem met textuur B horizont (Lda) verwacht.

Figuur 16: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de bodemgebruikskaat zijn in het onderzoeksgebied gebouwen en verhardingen te bemerken. Voor het overige wordt het onderzoeksgebied volgens de kaart ingenomen door gras, struiken en bomen (Figuur 17). Op een recente luchtfoto (Figuur 9) is te zien dat een deel van de bebouwing die op de bodemgebruikskaat weergegeven is, inmiddels verdwenen is en dat er nu een tankstation aanwezig is op het terrein.

Figuur 17: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

Het oudste dorpscentrum van Edegem was dat van Buizegem aan de huidige Mechelsesteenweg. Buizegem werd reeds bewoond in de Gallo-Romeinse periode. Voor de 9de eeuw werd er een parochie opgericht. Het dorp bestond uit drie gehuchten, namelijk Buyseghem (ten oosten van de gemeente), Dieseghem (ten noordwesten) en Edeghem (tussen Buyseghem en Dieseghem in).⁷ De plaatsnamen in Edegem behoren tot de vroegmiddeleeuwse "ingaheem-namen". Ze zijn gevormd door een familienaam en het achtervoegsel "ingen" of "inga-heem" en gaan terug op Merovingische en Karolingische nederzettingsformaties. Er is een duidelijk verband tussen deze vroegmiddeleeuwse toponiemen en de vruchtbare leembodem van dit gebied onmiddellijk ten oosten en ten zuidoosten van Antwerpen.⁸

Buizegem was oorspronkelijk afhankelijk van de abdij van Lobbes en behoorde tot de parochie Kontich. Het gehucht was later afhankelijk van de bisschop van Kamerijk. De van Buyseghems waren eigenaars en heren van Buizegem en van het domein "Ter Borch". Het gehucht Edegem (het huidige dorpscentrum) ontstond als een vroege Frankische nederzetting. In de nabijheid van de Frankische hoeve "Aiengheem" ontstonden enkele landbouwnederzettingen. Vanaf het einde van de 12de eeuw verplaatste de dorpskern zich van Buizegem naar Edegem. Tussen 1300 en 1344 verplaatste ook de

⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Edegem [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13681> (Geraadpleegd op 22-06-2021)

⁸ Van Passen 1974, 24-25; Helsen en Helsen 1978, 29-30; Vandeveldt *et al.* 2007, 10

parochie zich naar de dorpskern van Edegem. Oorspronkelijk was Edegem deels in het bezit van de hertogen van Brabant en deels in handen van de familie Berthout. Het gebied van de Berthouts behoorde tot het Land van Mechelen. In de 14de eeuw kwam er een einde aan deze administratief-juridische opsplitsing.⁹

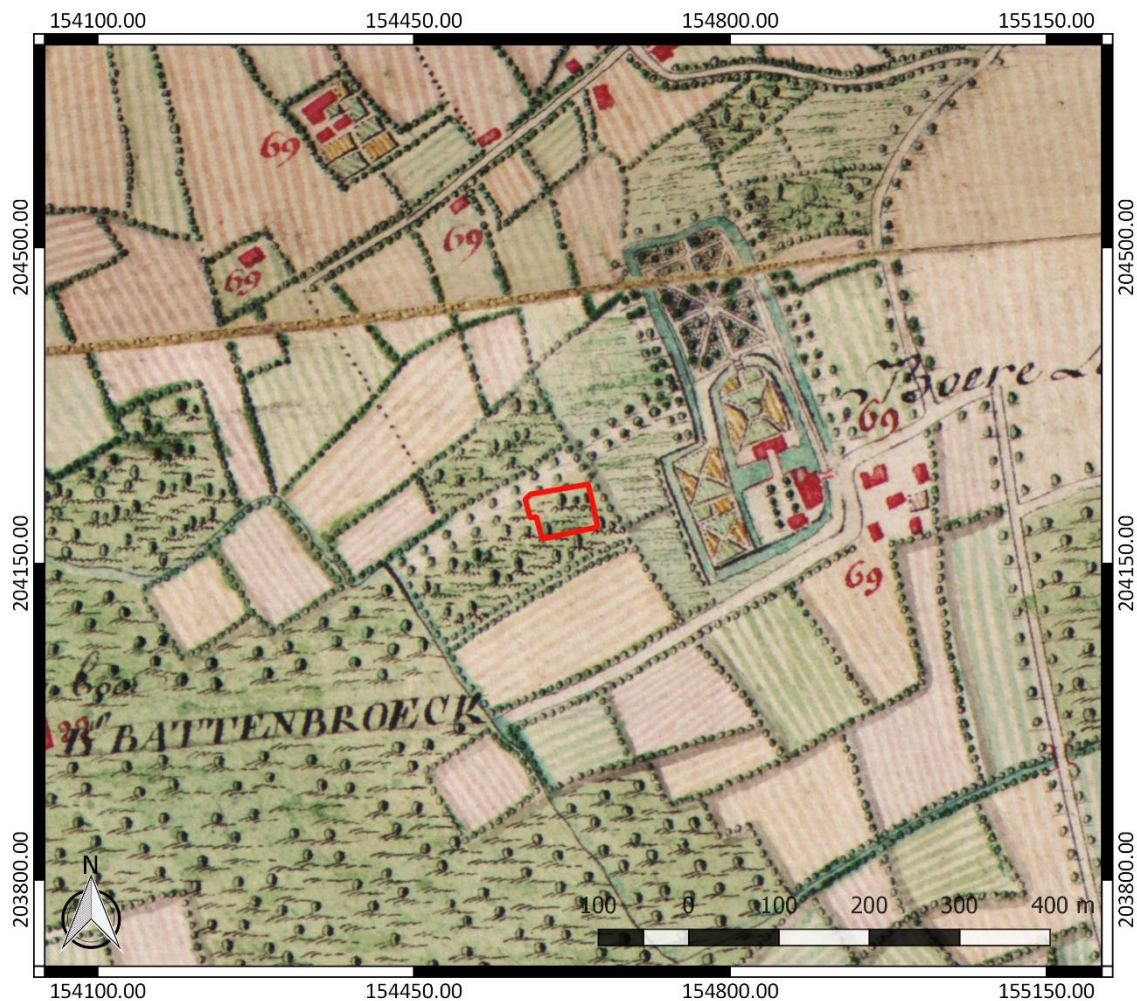
Edegem was tot in de 19de eeuw een uitgesproken landbouwgemeente met enkele kastelen. De bouw van Fort V tussen 1860 en 1866 had een sterke impact op het landschap en het bewonersaantal. Vervolgens werd er een spoorweg aangelegd en werden er een aantal steenbakkerijen opgericht. Vanaf het einde van de 19de eeuw vestigden stedelingen zich in Edegem en verdwenen de hoeves en landbouwgronden in de gemeente. Deze tendens zette zich nog sterker voort na 1950.¹⁰

Figuur 18: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Edegem [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13681> (Geraadpleegd op 22-06-2021)

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Edegem [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13681> (Geraadpleegd op 22-06-2021)

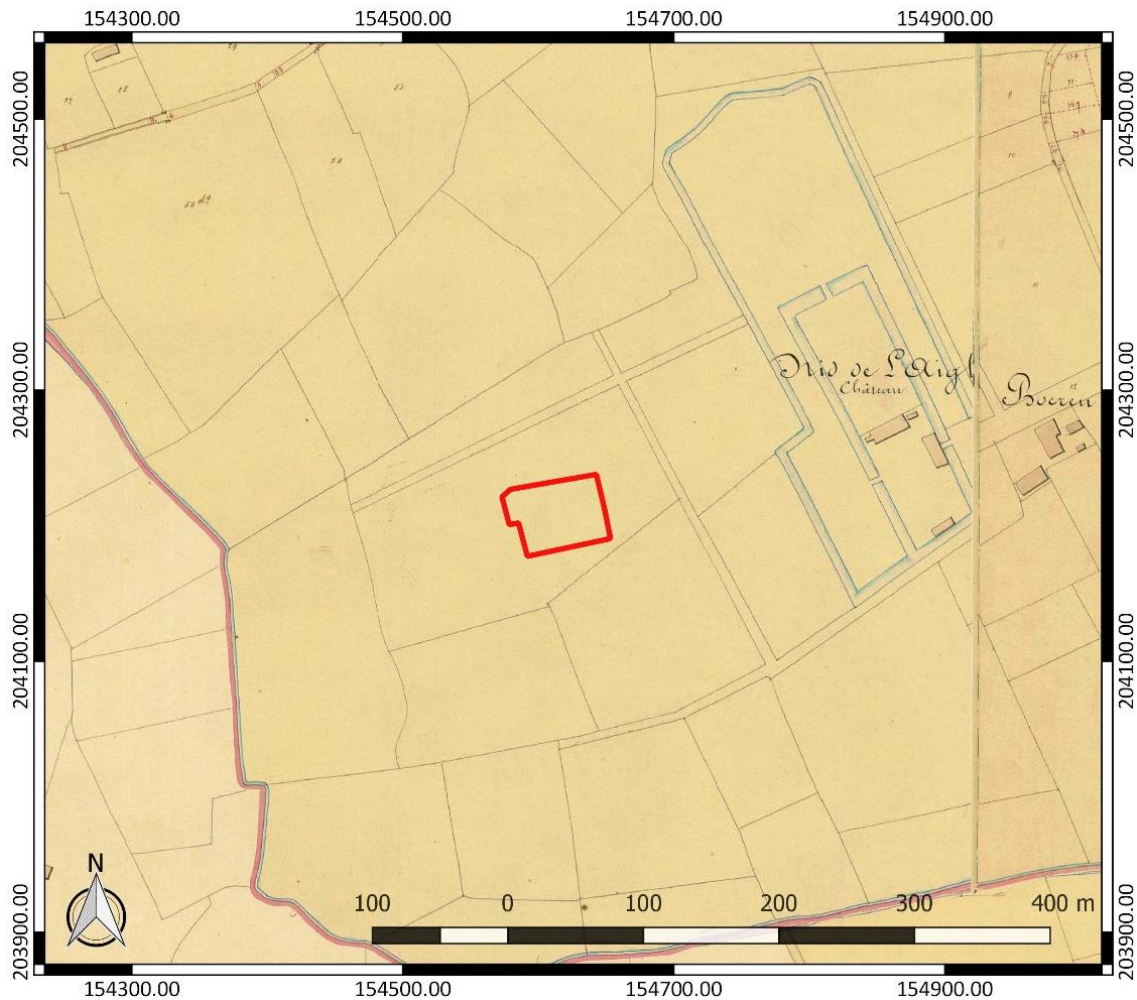

Figuur 19: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden (detail) met aanduiding van het onderzoeksgebied
(www.geopunt.be)

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is te zien dat het onderzoeksgebied volledig bebost is (Figuur 18 en Figuur 19). De dorpskern van Edegem is op enige afstand ten noordoosten weergegeven. Ten westen en ten zuidwesten strekt het bos "Battenbroeck" zich uit. Op korte afstand ten oosten is het omgrachte kasteeldomein "Boere Leger" afgebeeld. Dit kasteeldomein ontstond uit enkele hoeven die hier voor de 16de eeuw stonden. De locatie was oorspronkelijk gekend als "Ter Hagen" of "Ter Hoge Haghe". Vanaf 1348 was er sprake van "'t Hof ter Haghe" en in 1447 werd een hoeve "Ter Hage" vermeld. Eigenaar Willem van Ymmerseele liet voor 1569 een omwaterd stenen huis met "duifhuis", brouwerij en hoeve bouwen. Kort na 1650 lieten Jehan Paulo en Camillo Dorchi een hof van plaisantie oprichten met schuur, stallen, neerhof, brouwerij en hoeve. Het domein werd aanzienlijk vergroot door Jacobus Norbertus Dierxsens, die het hof van plaisantie kocht in 1754. Vanaf 1806 was er sprake van "Kasteel Arendsnest".¹¹

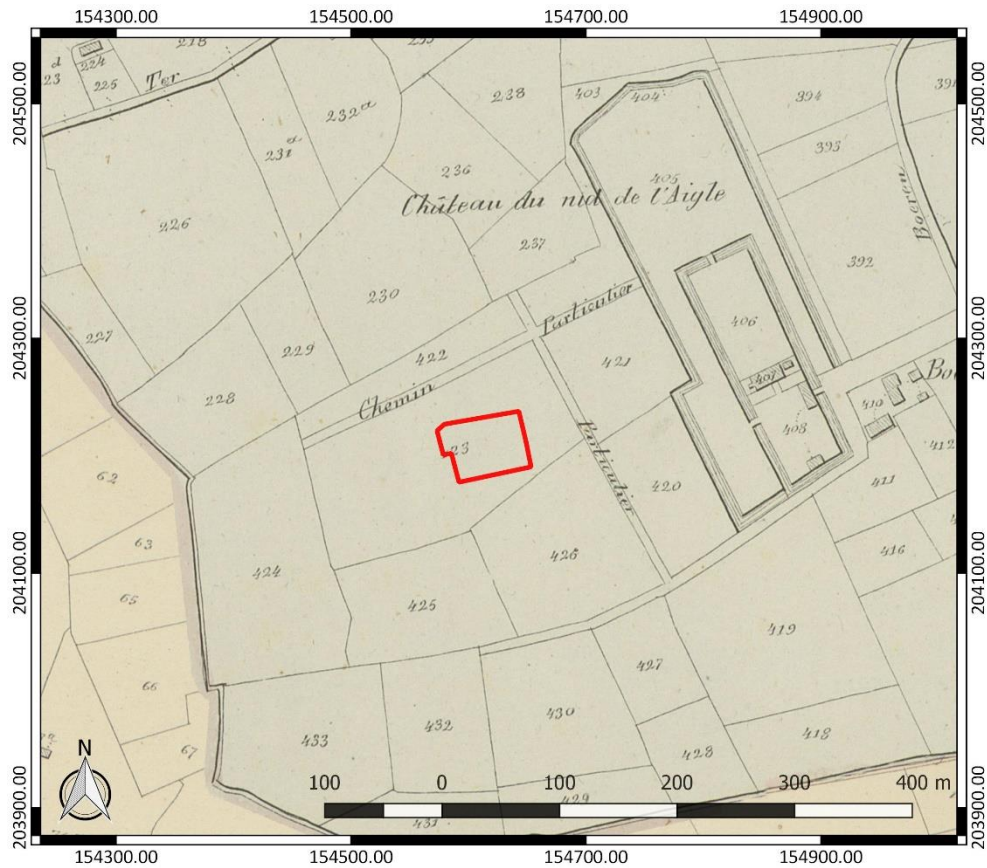
¹¹Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Kasteel Arendsnest [online]
<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/12901> (Geraadpleegd op 22-06-2021)

De Atlas der Buurtwegen (1841) toont dat het onderzoeksgebied nog steeds onbebouwd is (Figuur 20). Het terrein was vermoedelijk nog steeds bebost. Ten oosten is het hierboven vermelde kasteeldomein aangeduid met de benaming “Château Nid de L’aigle”. De Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-1879) geeft een gelijkaardig beeld weer (Figuur 21). De Vandermaelenkaart (1846-1854) toont dat het onderzoeksgebied nog steeds volledig bebost is (Figuur 22).

Figuur 20: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

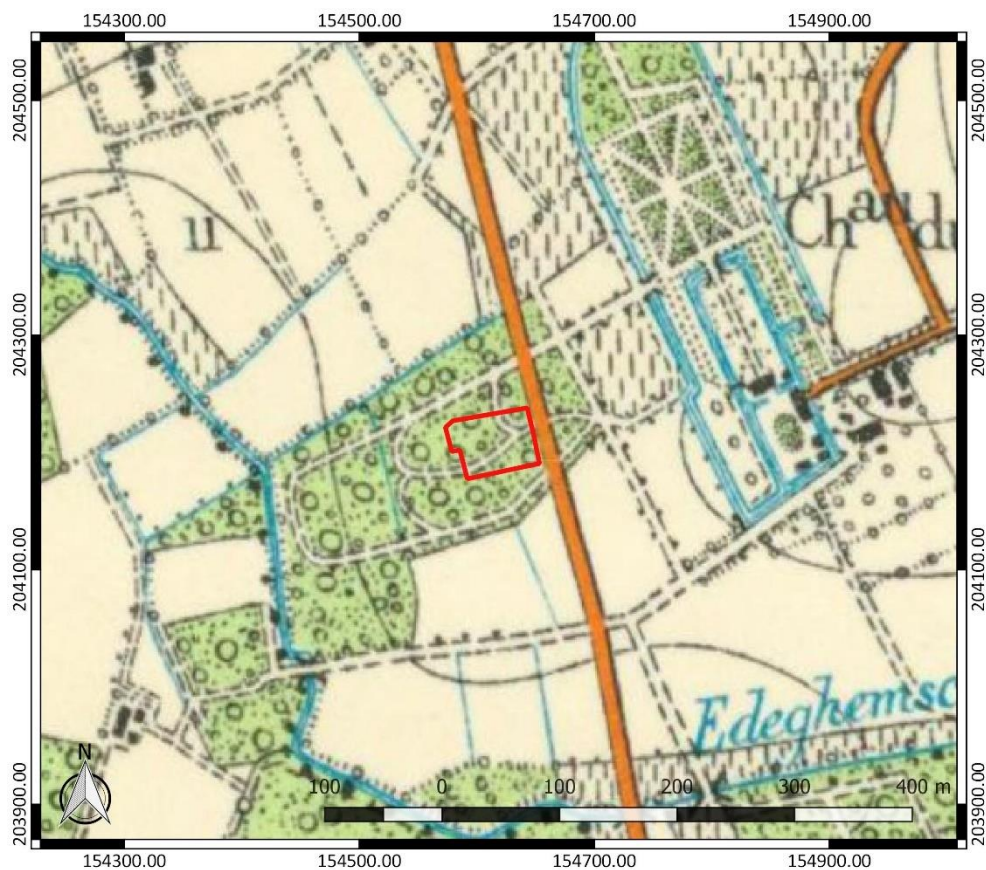
Op een topografische kaart uit 1903-1937 (Figuur 23) is de Prins Boudewijnlaan voor het eerst te bemerken. Deze weg loopt langs de oostelijke rand van het terrein. Het onderzoeksgebied is nog steeds bebost. Er lopen ook wandelpaden doorheen het terrein. De wandelpaden zijn verbonden met het kasteel Arendsnest. Een topografische kaart uit 1956-1959 (Figuur 24) toont dat de Prins Boudewijnlaan verbreed is. Het terrein is nog steeds onbebouwd en is nog gedeeltelijk bebost. De wandelpaden zijn niet langer aangegeven.

Figuur 21: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 22: Vandermaelenkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

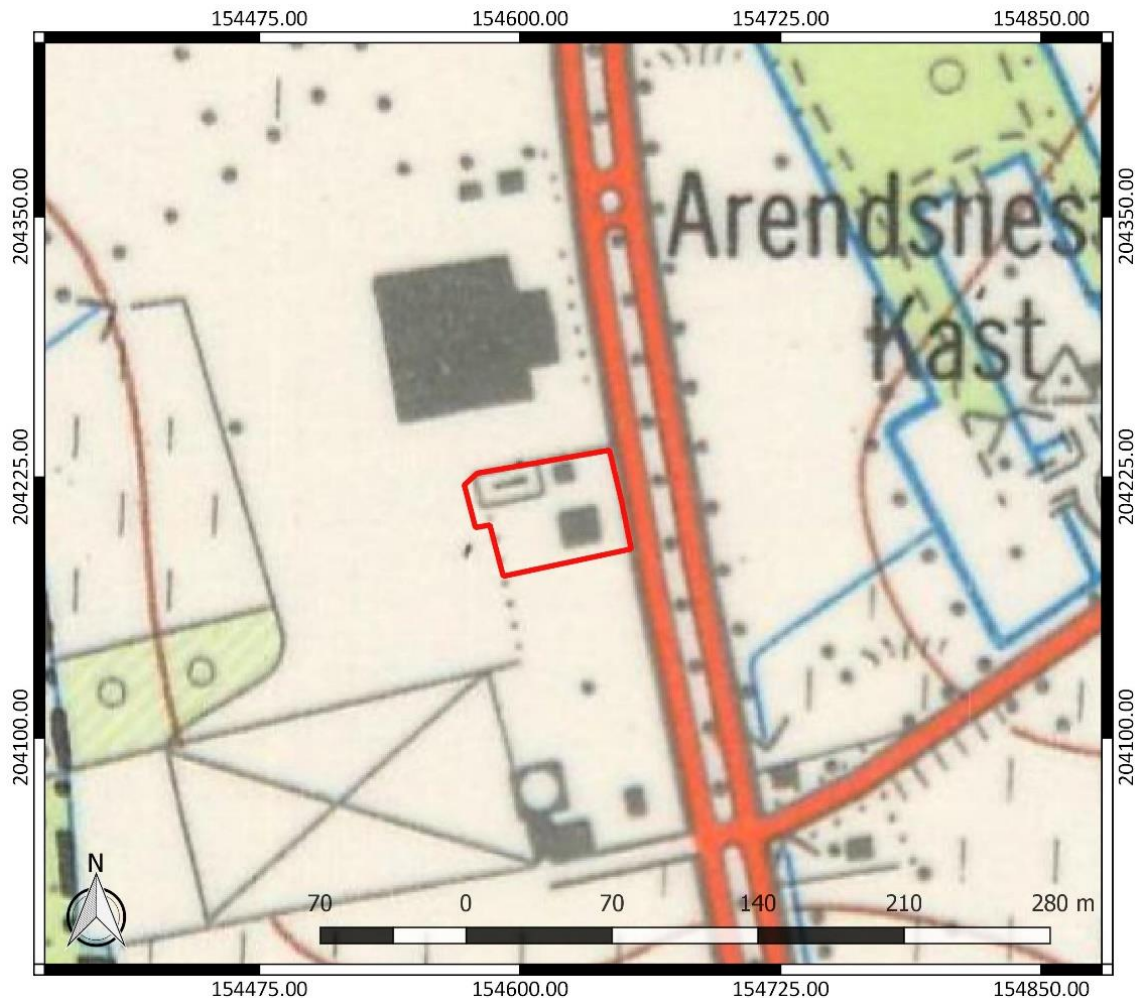

Figuur 23: Topografische kaart uit 1903-1937 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

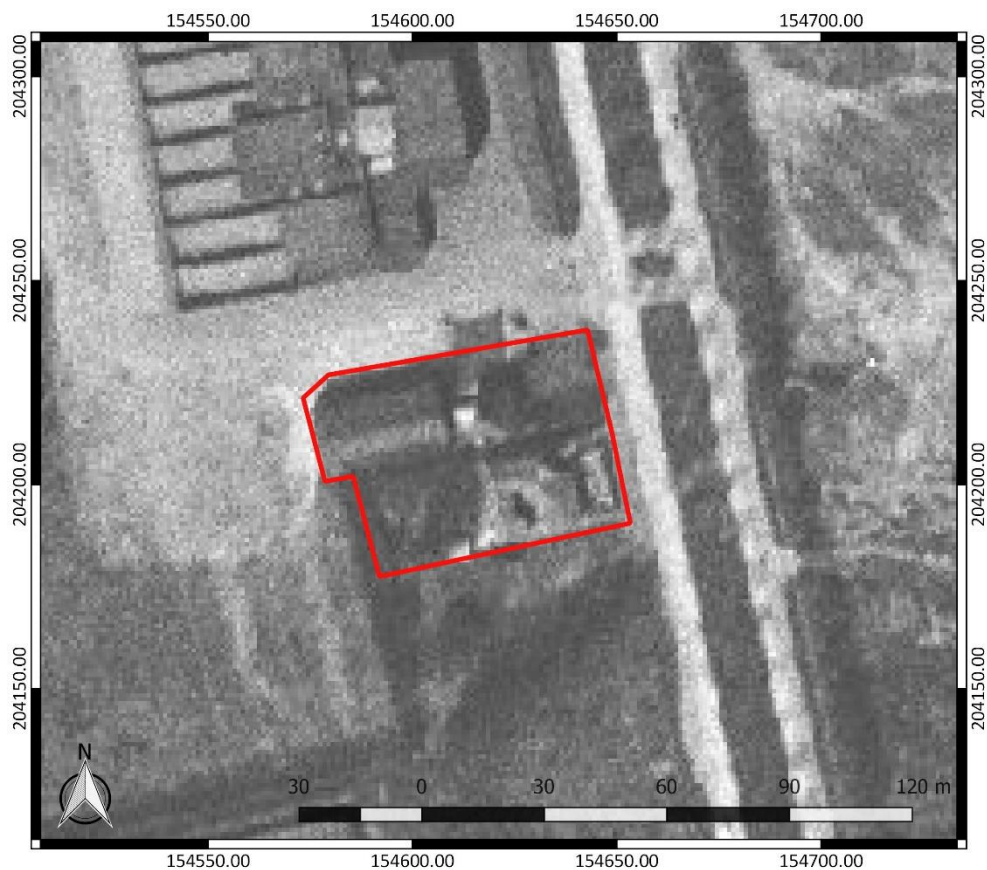
Figuur 24: Topografische kaart uit 1956-1959 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Op een topografische kaart uit 1969 (Figuur 25) is er voor het eerst bebouwing te bemerken binnen het onderzoeksgebied. Het gaat om drie gebouwen, waaronder een loods in het noordwesten van het terrein. De twee overige gebouwen bevinden zich ten oosten en ten zuidoosten van de loods. Luchtfoto's uit 1971 (Figuur 26) en 1979-1990 (Figuur 27) tonen een gelijkaardig beeld.

Figuur 25: Topografische kaart uit 1969 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

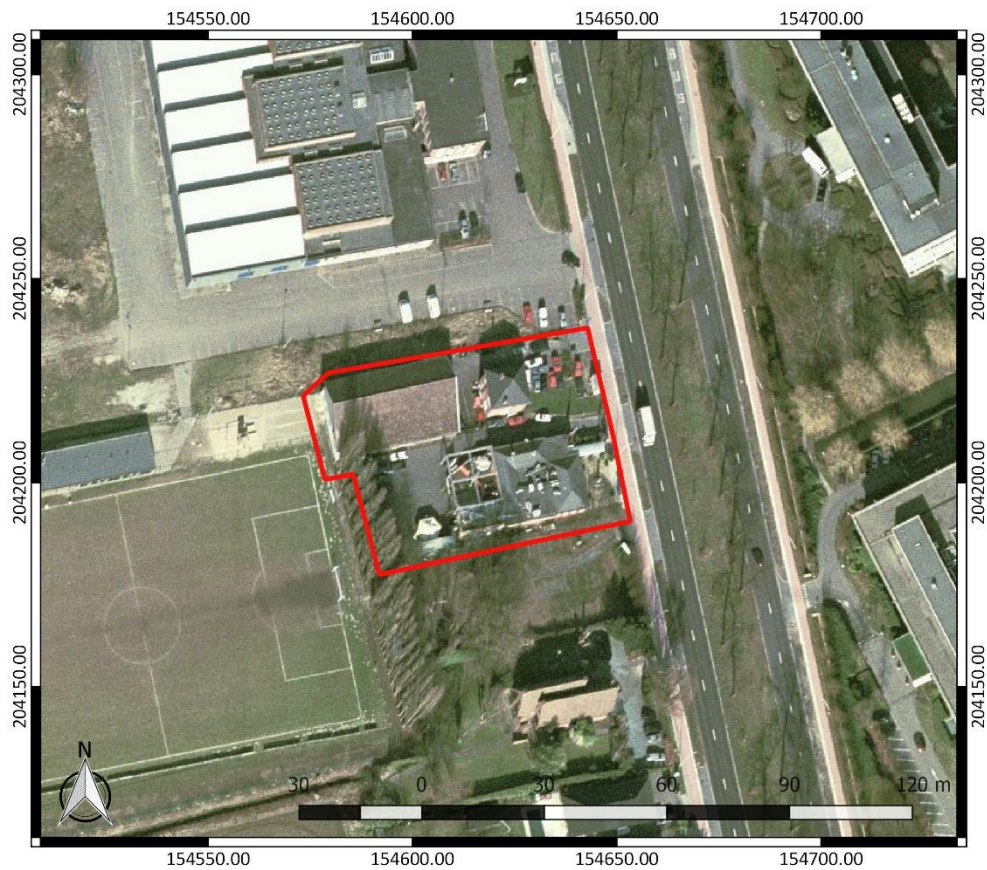
Een luchtfoto uit 2000-2003 (Figuur 28) toont dat de bebouwing in het zuiden van het onderzoeksgebied uitgebreid is. Op een luchtfoto uit 2014 (Figuur 29) is te zien dat een deel van de bebouwing binnen het onderzoeksterrein afgebroken is. Enkel de loods is nog steeds aanwezig in het noordwesten van het terrein. Een luchtfoto uit 2015 (Figuur 30) toont dat er een tankstation gebouwd is in het oosten van het onderzoeksgebied. In het noordwesten is nog steeds een gebouw aanwezig. Verder is het terrein grotendeels verhard. Het beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 9).

Figuur 26: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

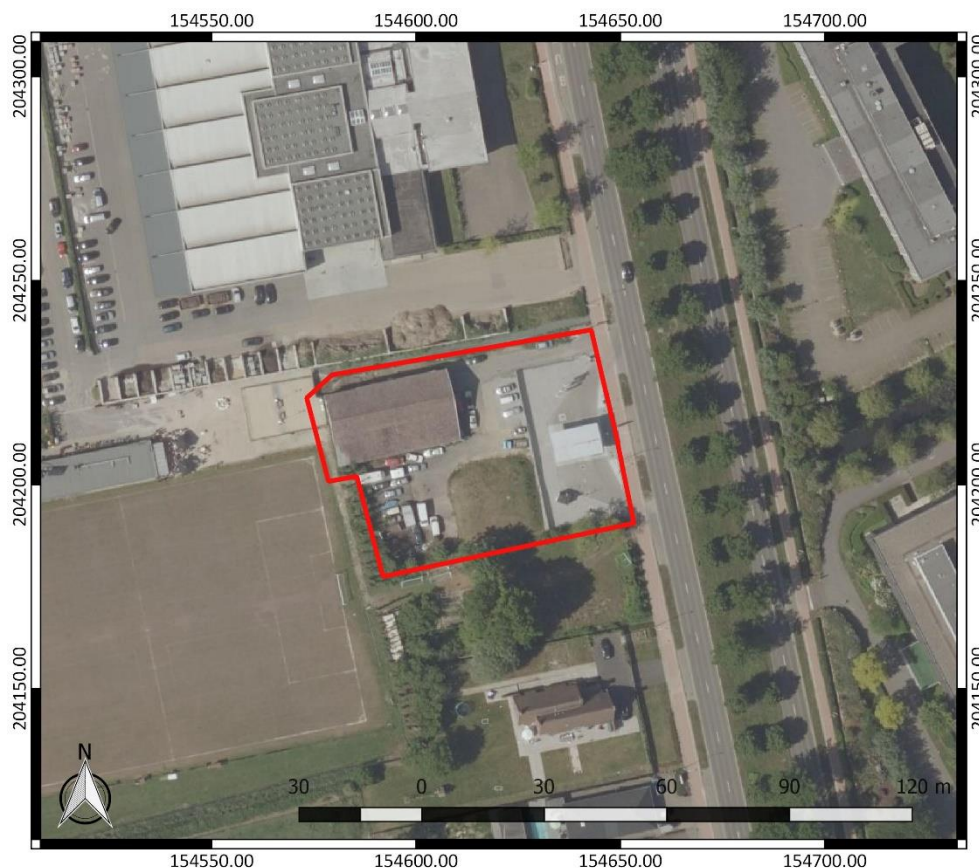
Figuur 27: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 28: Luchtfoto uit 2000-2003 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 29: Luchtfoto uit 2014 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 30: Luchtfoto uit 2015 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

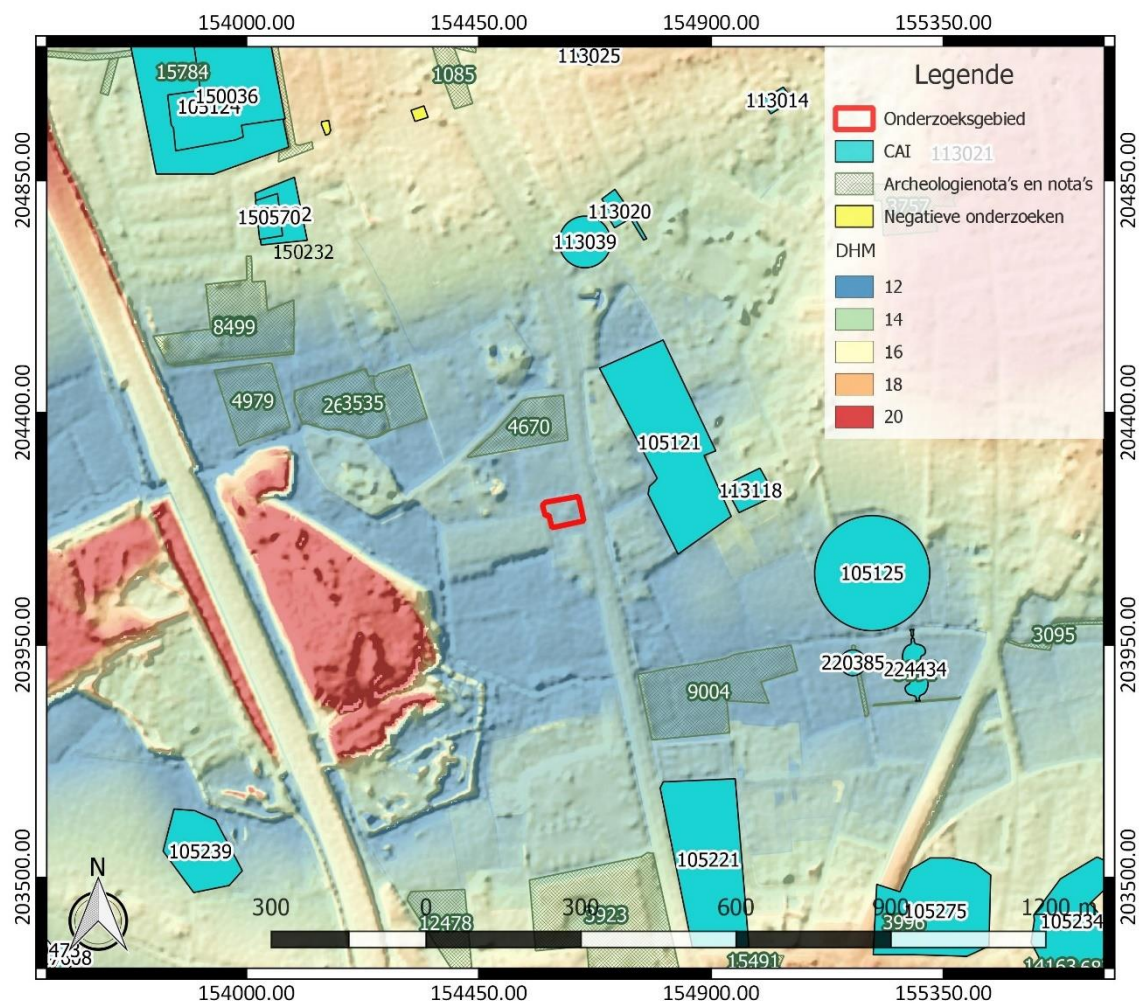
2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 31). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Ten oosten van het onderzoeksgebied bevindt zich het Kasteel Arendsnest (CAI ID 105121, zie ook 2.4.2). Het kasteel gaat terug op een domein met enkele hoeves uit de late middeleeuwen. Het domein werd vanaf 1348 vermeld als "t Hof Ter Haghe" en vanaf het begin van de 17de eeuw als "Boere(n)leger". In een document van rond het midden van de 17de eeuw worden de namen "Ter Hage" en "Boereleger" door elkaar gebruikt. Voor 1569 werd er op het kasteeldomein een woonhuis, brouwerij en hoeve gebouwd. In de 17de eeuw werd er een landhuis opgetrokken.¹² Vanaf het einde van de 17de eeuw werd het "Boerenlegerhof" (CAI ID 113118) vermeld. Deze boerderij lag buiten de omwalling van het kasteel, langs de oostelijke zijde van het kasteeldomein. Het is onduidelijk of de boerderij dan pas opgericht werd of ervoor gewoon niet vermeld werd. Het Boerenlegerhof bestond uit een huis, schuur, stalling en "backete". In het begin van de 18de eeuw werd het pachtershuis vermeld als het "Hof ter Hage" of "Boerenleger". Het domein met de pachthoeve, die bestond uit een huis, stal, apart staande schuur, wagenhuis en bakhuis, werd verkocht in 1829. Doorheen de 19de eeuw werden er verschillende verbouwingen uitgevoerd. In 1892 werd de pachthoeve nog gelijkaardig beschreven als in 1829. Er werd nu ook melding gemaakt van een boomgaard en van

¹²Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Kasteel Arendsnest [online]
<https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105121> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

gronden. In 1934 werd de hoeve, samen met het kasteel, verkocht aan de Maatschappij voor Grondbezit.¹³

Figuur 31: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

In de ruimere omgeving kwamen oudere resten aan het licht. De oudste resten werden aangetroffen bij archeologische veldkartering ter hoogte van de Edegemse Beek (CAI ID 105125), ten oostzuidoosten van het onderzoeksgebied. Het gaat om een concentratie van lithisch materiaal uit de steentijd.¹⁴ Verder zijn er ook nog resten uit de metaaltijden aangetroffen in de omgeving. Ter hoogte van de Heihoefseweg, ten noordwesten van het onderzoeksgebied, werden resten uit de ijzertijd aangetroffen. Tijdens een vooronderzoek met ingreep in de bodem (CAI ID 150232) werden een circulaire greppel, grachten, kuilen en scherven uit de late ijzertijd aangetroffen. Daarnaast werd er een kuil uit de late middeleeuwen tot nieuwe tijd aangesneden. Uit deze periode werd ook aardewerk verzameld.¹⁵ Vervolgens vond er een opgraving plaats (CAI ID 150570), waarbij een

¹³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Boerenlegerhof [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/113118> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

¹⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Edegemse beek 1 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105125> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

¹⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Heihoefseweg I [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/150232> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

mogelijke waterkuil uit de vroege ijzertijd werd gevonden. Er werd ook een dunne laag van bruinigrijze zandleem met houtskoolspikkels en enkele fragmenten aardewerk aangetroffen.¹⁶

Tijdens een archeologisch vooronderzoek in de Drie Eikenstraat (CAI ID 150036), op enige afstand ten noordwesten van het onderzoeksgebied, werden een tiental scherven handgevormd aardewerk aangetroffen. Het aardewerk dateert mogelijk uit de ijzertijd. De vindplaats situeert zich op het domeinhof van de Frankische Villa Diezegem (CAI ID 105124). Het Frankisch domein bestond uit drie onderdelen: de villa dominicata, curtes en villa capitanea. In de 9de eeuw was de Villa Diezegem vermoedelijk een domein met kerkje. De oudste vermelding van de site dateert uit het jaar 868, toen de Villa Diezegem vermeld werd als uitbouw van de Frankische exploitatie "t Eyseghem" uit de 4de en 5de eeuw. Hieruit groeide het gehucht Tysegem, dat later "Edegemse Hoek" genoemd werd. Tijdens de volle middeleeuwen zou hier een motteheuvel of -kasteel aanwezig zijn geweest. Dit kasteel was de woonplaats van de heren van Buizegem. Op de Ferrariskaart is het domeinhof aangeduid als hoeve "Ter Borcht".¹⁷

Verder zijn er nog resten uit de middeleeuwen aanwezig in de omgeving. Op enige afstand ten noorden bevond zich de Molen van Edegem (CAI ID 113025). De oorsprong van deze windmolen zou teruggaan tot de volle middeleeuwen. In een tekst uit de 10de-11de eeuw werd gesproken over een cijnsheffing op de molenberg. De molen moet hier op dat moment reeds bestaan hebben. Pas in de 14de eeuw werd de molen in teksten vermeld. De oorspronkelijke molen uit de 10de-11de eeuw zou in de 15de eeuw vernield of verdween zijn. In 1732 of 1773 zou op dezelfde plaats een nieuwe molen gebouwd zijn. Deze nieuwe molen was gekend als "De(n) Pelgrim". De molen verdween in 1914.¹⁸

In de Prins Boudewijnlaan in Kontich (CAI ID 105221), ten zuidzuidoosten, werd aardewerk uit de volle middeleeuwen aangetroffen bij een prospectie en bij de controle van een bouwput. In de bouwput werd ook een mogelijke reeks kuilen of grote kuil uit de volle middeleeuwen gevonden. Het aardewerk en de kuil(en) zijn in de 11de tot 12de eeuw te dateren.¹⁹

Ten zuidwesten bevinden zich de Baddenbroekse Hoeven (CAI ID 105239), de voormalige zetel van het leen- en laathof van Vrijsel, een leen van het leenhof van Mechelen. Vermoedelijk richtten de Berthouts hier in de 12de eeuw een schans op, die op het einde van de 13de eeuw eigendom werd van de familie van Vrisele. Het laathof groeide in de loop der tijd uit tot een soort kasteeltje en ridderlijk hof. In 1681 was er reeds sprake van een vervallen huis. Het domein van het vervallen huis, met twee hoeven, werd in de 17de eeuw opgesplitst. De hoeven, bestaande uit woningen, schuren en wagenhuizen, werden in 1758 nog vermeld als de "Vrijselse" of "Battenbroekse hoeven".²⁰

Ten zuidoosten van het onderzoeksgebied was het laatmiddeleeuwse Pluysegemhof (CAI ID 105275) gesitueerd. Tijdens een evaluerend terreinonderzoek werden twee circulaire grachten (de

¹⁶Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Heihoefseweg II [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/150570> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

¹⁷Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Drie Eikenstraat I [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/150036> (Geraadpleegd op 23-06-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Villa Diezegem [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105124> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

¹⁸Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Molen van Edegem [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/113025> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

¹⁹Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Prins Boudewijnlaan I (Kontich 1) [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105221> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

²⁰Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Baddenbroekse Hoeven [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105239> (Geraadpleegd op 23-06-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Baddenbroekse hoeven [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/13444> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

slotgrachten van het kasteel) en bouwmaterialen (kalksteen) van het kasteel aangetroffen. De resten worden in 1250 gedateerd.²¹

Ook het Hof Ter Elst of de oude pastorie (CAI ID 113014) gaat in oorsprong terug tot de late middeleeuwen. Het Hof Ter Elst bevindt zich ten noordoosten van het onderzoeksgebied. De pastoor bezat hier mogelijk al in 1288 een woning. De pastorie werd voor het eerst vermeld in 1389. In 1414 werd een schuur vermeld en in 1463 was er sprake van een tiendenschuur bij de pastorie. De woning groeide in de 17de eeuw uit tot een landbouwbedrijf. Vanaf circa 1640 verkeerde de pastorie in slechte staat. De woning werd herbouwd in 1658-1662. Het huidige burgerhuis gaat in de kern terug tot in deze periode. Er werden na de bouw nog verschillende verbouwingen en herstellingen uitgevoerd. In 1857 werd er een nieuwe pastorie opgericht aan de Strijdersstraat en kreeg de oude pastorie een nieuwe functie als school.²²

Op enige afstand ten zuidoosten van het onderzoeksgebied bevindt zich het Kasteel Altena of Nackersgoed (CAI ID 105234), een leen van het "Hof van Vrijssel" en achterleen van het Land van Mechelen. De geschiedenis van het Nackersgoed gaat vermoedelijk terug tot in de late middeleeuwen. In de 16de eeuw werd er vermoedelijk een stenen huis of speelhuis opgericht. Tijdens de oorlogsgebeurtenissen op het einde van de 16de eeuw werd de hoeve vernield maar bleef het kasteel gespaard. In de loop van de 18de of het begin van de 19de eeuw werd het kasteel volledig gewijzigd. In 1860-70 werd het kasteel herbouwd en in 1874 werd het door religieuzen betrokken. In 1895-98 werd er een kerk opgericht: de neogotische Heilig Hartkerk. Later werd er een school gevestigd.²³

Er bevinden zich ook nog resten uit de nieuwe tijd in de omgeving. Langs de Edegemse Beek (CAI ID 224434), ten oostzuidoosten van het studiegebied, werden enkele kuilen uit deze periode aangesneden. De kuilen werden oversneden door een wegtracé met karresporen uit de nieuwe tijd.²⁴ Hier vlakbij werden zes musketballen uit de nieuwe tijd gevonden (CAI ID 220385).²⁵

Ten noorden situeerde zich het Hof Elsenborg (CAI ID 113039) uit de 16de eeuw. In 1557 was er sprake van een hof van plaisantie. Vanaf de 18de eeuw werd het Hof Elsenborg vermeld als een omgrachte hoeve.²⁶ In de Terelststraat (CAI ID 113020), vlakbij het Hof Elsenborg, bevond zich een hoeve met losstaande elementen (een woonstalhuis, stallingen en langsschuur) uit de 17de eeuw. De hoeve is inmiddels gesloopt.²⁷

²¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Pluysegemhof [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105275> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

²² Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Hof Ter Elst [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/113014> (Geraadpleegd op 23-06-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Pastorie Hof ter Elst [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/12998> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

²³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Kasteel Altena [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105234> (Geraadpleegd op 23-06-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Kasteel Altena met kapel [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/13421> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

²⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Edegemse beek [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/224434> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

²⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Edegemse Beek [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/220385> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

²⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Hof Elsenborg [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/113039> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

²⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Terelststraat 212 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/113020> (Geraadpleegd op 23-06-2021); Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Hoeve met losse bestanddelen [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/12999> (Geraadpleegd op 23-06-2021)

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Ook archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving bieden geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties. Daarom lichten we ze hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

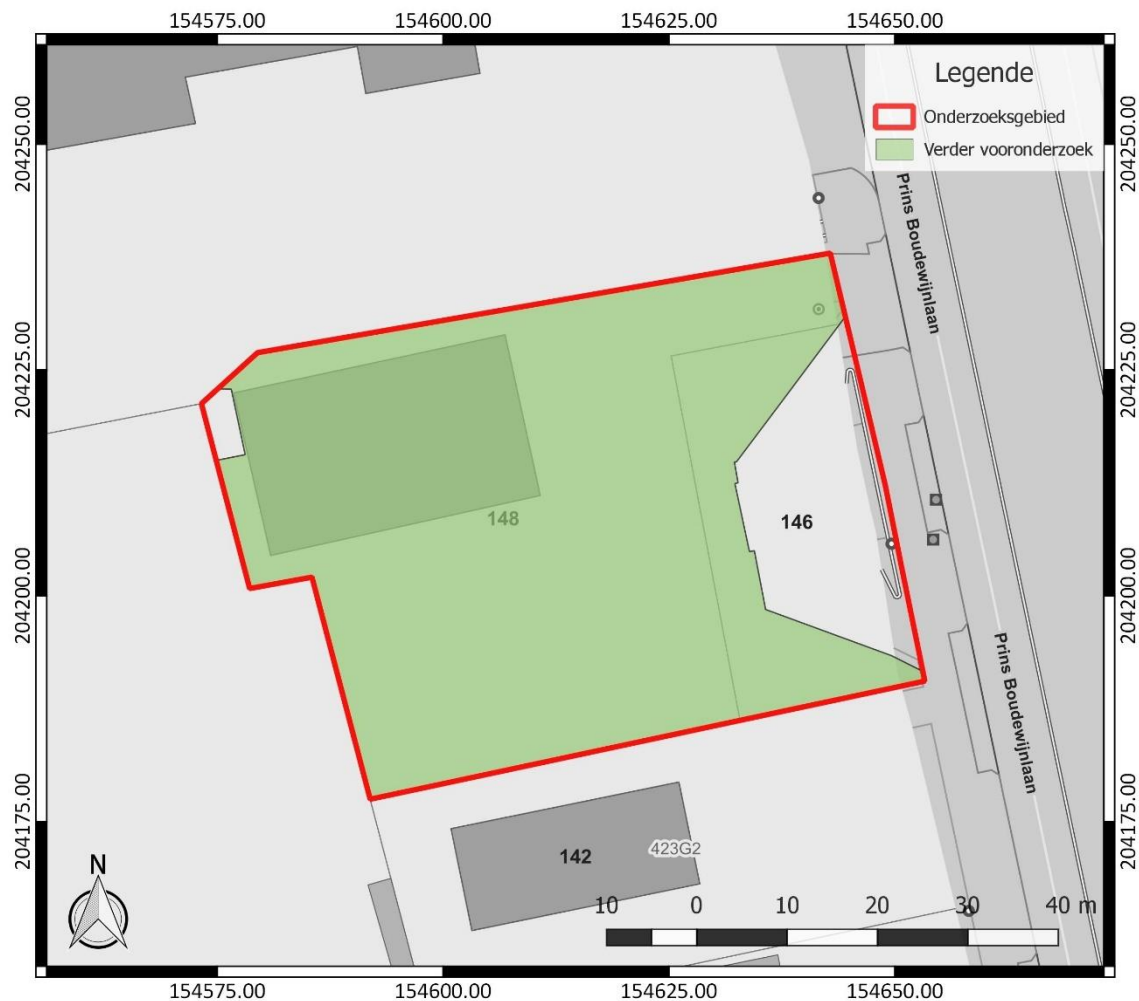
Het onderzoeksgebied bevindt zich in de vallei van de Edegemse Beek. Opvallend is dat het terrein iets hoger ligt dan andere locaties in de omgeving en dat het gesitueerd is op de overgang van natte naar iets drogere gronden. Dit zijn vaak locaties waar we resten uit de middeleeuwen aantreffen. Gezien de nabijheid tot de Edegemse Beek kende het terrein oorspronkelijk ook potentieel op steentijd artefactensites. De gebruiksevolutie die we konden reconstrueren aan de hand van historische kaarten en luchtfoto's toont echter aan dat in het verleden al verschillende bodemingrepen hebben plaatsgevonden binnen het onderzoeksgebied. Dit maakt dat we verwachten dat de lagen waarin een goed bewaarde steentijd artefactensite had kunnen voorkomen, ondertussen geroerd zijn. Het terrein was lange tijd bebost. In de tweede helft van de 20ste eeuw verschijnt bebouwing binnen het onderzoeksgebied en in de 21ste eeuw evolueerde de bebouwing naar de huidige situatie. Tot slot dienen we nog te vermelden dat in de omgeving van het onderzoeksgebied ook relevante archeologische resten gekend zijn uit de metaaltijden en uit de nieuwe tijd. Gelijkaardige resten binnen het onderzoeksgebied zijn op dit moment nog niet helemaal uit te sluiten.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen een zone van ca. 2871 m² binnen het onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de sloop van de aanwezige bebouwing en verharding en de oprichting van nieuwe constructies en verhardingen. De geplande bodemingrepen lopen naar verwachting op tot 80 cm en plaatselijk, ter hoogte van nutsvoorzieningen, tot een grotere diepte. Dit doet besluiten dat binnen een zone van ca. 2871 m² binnen het onderzoeksgebied het bodemarchief bedreigd is.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Op basis van de landschappelijke ligging is er vooral een verwachting naar resten uit de middeleeuwen. Relevante archeologische resten uit andere periodes zijn op dit moment echter nog niet volledig uit te sluiten, behalve dan voor steentijd artefactensites. Daarvoor is de verwachting wel laag omwille van de verschillende bodemingrepen die in het verleden al plaatsgevonden hebben op het terrein. Dit maakt dat de lagen waarin goed bewaarde steentijd artefactensites kunnen voorkomen, hoogstwaarschijnlijk geroerd zijn. De geplande werken betekenen een bedreiging van het bodemarchief in een zone van ca. 2871 m². Gezien het archeologisch potentieel van het terrein en de bedreiging die uitgaat van de geplande werken, wordt bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig geacht.

Figuur 32: Aanduiding van de zone waar verder vooronderzoek nodig geacht wordt, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

Voor het verdere vooronderzoek wegen we verschillende onderzoeksmethodes af. Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Het potentieel op kennisvermeerdering is voor deze onderzoekstechniek te beperkt. Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het volledige terrein bebouwd of verhard is, of ingenomen wordt door gras.

Landschappelijk bodemonderzoek kan helpen om de bewaringstoestand van de bodem beter in te kunnen schatten, maar dit kan ook aan de hand van een andere onderzoeksmethode. Aangezien het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites laag ingeschat wordt, is het kosten-baten efficiënter om meteen over te gaan tot de uitvoering van een andere onderzoeksmethode.

Wel dient een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied relevante archeologische sporen aanwezig zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Op basis van de landschappelijke ligging is er vooral een verwachting naar resten uit de middeleeuwen. Relevante archeologische resten uit andere periodes zijn op dit moment echter nog niet volledig uit te sluiten, behalve dan voor steentijd artefactensites. Daarvoor is de verwachting wel laag omwille van de verschillende bodemingrepen die in het verleden al plaatsgevonden hebben op het terrein. Dit maakt dat de lagen waarin goed bewaarde steentijd artefactensites kunnen voorkomen, hoogstwaarschijnlijk geroerd zijn. De geplande werken betekenen een bedreiging van het bodemarchief in een zone van ca. 2871 m². Gezien het archeologisch potentieel van het terrein en de bedreiging die uitgaat van de geplande werken, wordt bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig geacht.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Adams, R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/T. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15, Antwerpen, Gent.*

Baeyens, L., 1975: *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Kontich 43E, Gent.*

Helsen, A-M/J. Helsen, 1978: *Gehuchtnamen in de Antwerpse Kempen*, Leuven (Nomina Geographica Flandrica. Studiën 13).

Vandevelde, J./R. Annaert/A. Lentacker/A. Ervynck/M. Vandenbruaene, 2007: Vierduizend jaar bewoning en begraving in Edegem-Buizegem (prov. Antwerpen), *Relicta* 3, 9-68.

Van Passen, R., 1974: *Geschiedenis van Edegem*, Edegem.

4.2 Websites

Cartesius (2021)
<https://www.cartesius.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2021)
<https://dov.vlaanderen.be/>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2021)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2021)
<https://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2021)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2021)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

